

Koncz Katalin

1. A nők hátrányos helyzete a szocializált szférában

A modern társadalmak szocializált szférája férfiközpontú, a nők számos területen és vonatkozásban hátrányos helyzetben vannak. A nők hátrányos helyzete történelmi eredetű, a munkamegosztás évezredek gyakorlatából, s ezzel összefüggésben a különböző szférákban kifejtett munkák eltérő társadalmi megítéléséből, értékeléséből táplálkozik.

A természetes munkamegosztás a nemek biológiai adottságainak megfelelően úgy osztotta el a munkát a nemek között, hogy nem ruházta fel *eltérő értékkel* az emberi szükségletek kielégítése szempontjából *egyformán fontos* tevékenységeket. Az árutermelés megjelenésével a munka "értéksemleges" világa felbomlott az árutermelési társadalmi viszonyok mércéjével mért "értékes" (a szocializált szférában kifejtett értékalkotó) és "értéktelen" (a házon belüli magán-szférában a saját szükséglet kielégítését célzó javakat és szolgáltatásokat előállító) tevékenységekre.

A nők biológiai adottságaik folytán korábban is inkább az otthoni és a ház körüli munkákat végezték, a férfiak pedig házon kívül "csatangoltak". E gyakorlat folytatásaként a szocializált szféra évezredekén át a férfiak képességeire és adottságaira épült (térbeli mobilizálhatóság, otthonról-gyermektől való függetlenség, a teljes energia és idő oszthatlan rendelkezésre bocsátása, versenyre való hajlam). A férfiak képességeit évezredekén keresztül a szocializált szféra alakította, csiszolta, formálta az áruvilág (versenyszféra) igényei és követelményei szerint, melyet a szocializáció folyamata nemzedékről nemzedékre átörökölt. *E kétoldalú igazodási folyamat eredményeként vált a szocializált szféra maskulin világgá.*

A nők a házon belüli, otthoni munka világát uralták annak sajátos adottságaival: jogfosztottságával, anyagi kiszolgáltatottságával. Képességeiket évezredekén át az otthoni világ formálta. Az anyagi biztonságot a férj garantálta, akit ezért gyermekkel, gyermekekkel kellett megjutalmazni – és megtartani. A nők egymással szembeni gyakori ellenséges, kevésbé szívélyes viselkedése valószínűleg ezen ősi ösztönökön alapul, ahol minden más nő versenytárs potenciális ellenség, a megszerzendő vagy megszerzett biztonság veszélyeztetője. E zárt otthoni világ "arzenálja" a női "rafinéria", amely a függő helyzet terméke; célja a saját érdek, a lét alapvető feltételeinek védelme. Az ember ösztöneiben hordozza a túlélés, a fennmaradás, az előmenetel, a jobbítás igényét. Megvalósításához az eszközök lehetséges választékát a társadalmi helyzet és pozíció kínálja. A férfi számára az otthonon

.....
kívüli világ, a nő számára az otthon nyújtja a felhasználható eszközök tárházát, amivel élni és visszaélni (is) lehet. A női eszköztár is évezredekken át csiszolódott, és többnyire rejtett formákban nyilvánul meg. A nők rejtett agresszivitása a férfi feletti otthoni uralom eszköze, a külvilággal szembeni eszköztelenségük következménye. Az alá- és fölérendeltségi viszonyok s az emberek esetében társadalmi alakulatok, a biológiailag egyenrangú – komplementer, csak a másik által definiálható – szerepek és adottságok társadalmi megnyilvánulásai.

A házon kívüli világ meghódításához, az általa nyújtott hatalomforrásokhoz (anyagi függetlenség, a hatalom nyílt birtoklása) a nők tömeges munkavállalása vezet, ami az ipari forradalom korától folyamatosan terjedő jelenség. Ettől kezdve a nők fokozatosan behatolnak a szocializált szférába, ami a hagyományos munkamegosztás átalakítását, a férfiak otthoni – fokozott – feladatvállalását jelenti. Ez a folyamat napjainkig aszimmetrikusan valósult meg: a nők nagyobb teret nyertek a szocializált szférában, mint amennyit veszítettek az otthoni – háztartási – szférában. S jóllehet a férfiak egyre nagyobb részt vállalnak az otthoni háztartási feladatokból, a szocializált szférában rájuk ruházott terheiktől nem szabadulhattak meg. A hagyományos "kint – bent" (Sullerot, 1971) munkamegosztás felbomlásának következményei rendkívül szerteágazóak, a nemek nyereségei és veszteségei mérlegének megvonása a szakirodalomban és a mindennapi gyakorlatban jelenlévő vitatéma.

Az ipari forradalom korától a "kint – bent" végzett munkák eltérő társadalmi megítéléséhez a *munkahely és a lakóhely* területi szétválása kapcsolódott. A térbeli távolság létrehozta a nők hátrányos helyzetének újabb elemét. A munkamegosztás történelmi fordulópontja teremtette meg a nők számára a térbelileg is elvált kettős feladat összehangolásának ma is érvényes, kényszerű szükségletét. A munkamegosztásban a családos-gyermekek nők munkaerőjének a férfiak munkaerőjéhez képesti "korlátozott értéke" megnyilvánul akkor is, ha a nők kénytelenek gyerekeiket magukkal vinni a földekre és a textilgyárakba, de akkor is, ha a női munkaerő tömeges felhasználása a gyermekmegőrzés társadalmi megszervezését vonja maga után. A "korlátozottértékűség" rávetül a gyermektelen és egyedülálló nőkre is, mert minden nő potenciálisan anya és feleség, s a nők ezáltal csak korlátozott mértékben tudnak a versenyszféra követelményeinek megfelelni. És rajta marad a "bélyeg" akkor is, amikor gyermekgondozási feladatainak már eleget tett, mert a társadalmi tudat éberen őrizi korábbi "kedvezőtlen" tapasztalatait a női nem munkaerőként való felhasználhatóságának korlátairól.

A nők társadalmi hátrányos helyzetének legfontosabb megnyilvánulásai, hogy a nemek esélyegyenlősége a szocializált szférában nem valósult meg, s hogy a háztartásban, gyermeknevelésben kifejtett tevékenység nem képezi anyagi és erkölcsi megbecsülés tárgyát. A nők nem választhatnak képességeiknek és igényeiknek megfelelő pályát, igaz, a férfiak sem, csak esetükben a probléma másként merül fel. A nőknek és a nők által végzett tevékenységeknek kisebb a társadalmi presztízsük, és előttük tömegesen csak a kisebb presztízsű vagy presztízsüket veszített pályák nyílnak meg: a nők előmenetele előtt korlátok emelkednek. Emberileg is megalázó, hogy ugyanazért az elismerésért több munkát és tehetséget kell igazolniuk, és ugyanazért a teljesítményért kevesebb anyagi és erkölcsi elismerésben részesülnek.

A nők férfiakhoz viszonyított társadalmi helyzetének, pozíciójának főbb paraméterei tekintetében nincs döntő különbség a fejlett piacgazdaságok és Közép-Kelet-Európa

.....

országai között. A döntő különbségek csak a gazdasági fejlettség magasabb színvonalából adódnak. A nők hátrányos helyzetben vannak a szocializált szférában a munkábalépés pillanatától kezdve foglalkozási életpályájuk végéig. A nőkre kettős szerep hárul, és a kettős szerep összehangolása konfliktusokkal terhelt folyamat. A kettős feladat összehangolásához szükséges feltételek a fejlett piacgazdaságokban lényegesen jobbak. A világ fejlett térfelében a foglalkoztatás rugalmas rendszere, a részmunkaidős foglalkoztatás kiterjedt lehetősége¹, a magasabb keresetek, a jobb háztartási infrastruktúra kedvezőbb feltételeket kínálnak a kereső nők számára otthoni feladataik ellátásához.

Európa keleti térfelében a mindennapi kilenc-tíz órás munkával és utazással töltött idő után kerül sor a mindennapi bevásárlásra, a döntően hagyományos, időt és energiát nem kímélő háztartásvezetésre. Ebben a rendszerben nem jut idő a gyermekre, a társra, a kikapcsolódásra, szórakozásra, regenerálódásra. Ezek a körülmények lényeges szerepet játszanak a népesség rossz egészségi állapotában, a magas halandóságban, a család felbomlásának aggasztó méreteiben, a párkapcsolat problémában és a szocializációs zavarokban.

2. Feminista mozgalmak

A feminista mozgalmak döntő szerepet vállalnak a női érdekek felismerésében, tudatosításában, érvényesítésében. Ezért jelenlétük a demokratikus társadalmak szükségszerű, elmaradhatatlan követelménye.

Magyarországon a feminizmusról, a feminista mozgalmakról, különböző áramlatokról rendkívül kevés információ áll rendelkezésre. A feminizmus és a feminista jelző pejoratív felhangja azzal is összefügg, hogy a közgondolkodás azonosítja egyik – a fejlett piacgazdaságokban is visszaszorulóban levő – radikális áramlatával.

A feminista mozgalmak célja a nők esélyegyenlőségének megvalósítása. A különböző irányzatok és áramlatok a nők hátrányos helyzetét magyarázó okok és az esélyegyenlőség megvalósítását célzó eszközeik alapján különülnek el. Sokszor tévútra visz, ha a mozgalom arculatát az általa definiált célokból rajzoljuk meg. Célravezetőbb a mozgalom megnyilvánulásából, felhasznált eszközeiből, érvrendszeréből következtetni valóságos eszmerendszerére.

A feminista áramlatok zavarbaejtő sokszínűsége nehezíti bármilyen tipológia közreadását. Rosser (1992) kitűnő tanulmányában *liberális, marxista, szocialista és egzisztencialista feminizmusról* és *leszbikus szeparatizmusról* ír. Forg (1992) ezek mellett a *posztmodern feminizmust* említi, másutt a *jóléti* és a *fekete feminizmus*² is külön irányzatként szerepel. Számomra a szocialista feminizmus eszmeáramlata a legvonzóbb, amely nemcsak a nemek, hanem a különböző társadalmi rétegek esélyegyenlőségéért is síkra száll. A *radikálfeminizmus* eszmerendszere és gyakorlata számomra elfogadhatatlan, a *leszbikus szeparatizmussal* szemben a "másság" toleranciája alapján nincsenek előítéleteim, a többi irányzat egy-egy gondolata nem idegen tőlem. Magamat és munkásságomat ezen irányzatokba nem tudom besorolni, mivel a női esélyegyenlőség védelme mellett a férfiak esélyegyenlőségének sérelmét elutasítom.

.....

A radikálfeminista irányzat tevékenységéből, érvrendszeréből az olvasható ki, hogy a nők hátrányának okát a férfiak hatalmi törekvéseiből, a férfiönzésből, alantas ösztöneiből vezeti le. A férfiakat okolják a nők nyomorúságáért. A radikálfeminizmus létjogosultságát és hasznosságát kár lenne kétségbe vonni, hisz általa találja meg a "reálfeminizmus" (K. K.) saját identitását. Hibás kiindulópontja azonban káros, mert szembeállítja a nemeket, a férfiak megnyerése helyett eltaszítja őket, ezáltal megnehezíti a cél – az esélyegyenlőség – megvalósítását. Ezáltal végeredményében a nők érdekeit is sérti.

A radikálfeminizmus a nők jogait a férfiak rovására kívánja kiterjeszteni, s a nemkívánatos egyenlőtlenségből egy új egyenlőtlenséget akar teremteni. Álláspontjában következetlen, köpönyegforgató, és álszent módon követeléseit mindig kizárólag a női előnyszerzés szempontjából fogalmazza meg. Ez a hozzáállás legvilágosabban az abortuszvitákban érhető tetten. A radikális feministák a gyermekhez való jogot a nő kizárólagos jogaként definiálják. Gondolatrendszerükben fel sem merül a gyermek legalapvetőbb joga, a mindkét szülőhöz való jog. A családi munkamegosztás kérdésében viszont a "lusta", "önző" férjet hibáztatják, ha nem végez házimunkát, vagy nem veszi ki részét a gyermekgondozásból és gyermeknevelésből, vagy ha nem fizet gyermektartást (olyan döntés következményeként, amiből előzetesen kirekesztették).

A radikálfeministák másik kedvenc és napjainkban gyakran hangoztatott problémája a nők munkahelyi szexuális zaklatása. Egyáltalán: ki kit zaklat a munkahelyeken? Biztos, hogy mindig a férfi zaklatja a nőt? Mi van akkor, ha a zaklatásra a férfi metakommunikatív kap "felhívást", s az évezredek óta ösztöneibe táplált módon csupán reagál a kihívásra? A férfiak nyílt hatalmával szemben a nők gyakran látens hatalmukat vetik latba. S hogy inkább az "erősebb" nembeli főnökök visszaéléseiről lehet gyakrabban hallani? Ez természetes. Ők vannak többen, és főként a csúcson, ahol a zaklattatás "kifizetődőbb". Soha senki nem hallott olyan női előmenetelről, ami éppen e módszerrel ívelt fel a magasba? S meg merem kockáztatni, ha a radikális feministák egyik napról a másikra be tudnák szüntetni ezen hadműveletet, akkor néhány nőtársunk eszköztelenné válna. Vajon hányan üdvözölnék az érdekeik védelmében elért eredményt? Mielőtt bárki félreértene, sietek leszögezni, hogy véleményem szerint mindenféle visszaélés a hatalommal – a munkahelyeken és az otthonokban – büntetendő cselekmény, ám nemre való tekintet nélkül!

Számomra azért is elfogadhatatlan a radikálfeminista álláspont, mert végső soron a nők ellen fordulnak a mozgalom "vívmányai". Valamikor azt hittem, hogy Robert Merle *Védett férfiak* című könyve egy zseniális író szellemes víziója. Ma már úgy vélem, hogy ez a mű a radikálfeminizmus kitűnő jellemrajza. A radikálfeminizmus azért fordul a nők ellen, mert szembeállítja egymással az egymásra tált és együttműködésre kényszerülő nemeket. Elriasztja a férfiakat. A reakció csakis a "Bíró Dávidéhoz"³ hasonló lehet. S érdemes odafigyelni a szexuálpszichológia vészjelzéseire is, miszerint a férfiak növekvő hányada küzd potenciazavarral. Ebben döntő szerepe van annak a szerepzavarnak, ami a munkamegosztás átrendeződése nyomán férfit és nőt egyaránt érint. Mindkét nem keresi az új szerepmegosztásnak megfelelő helyét a társadalomban, amely gyökeresen eltér évezredek óta begyakorolt szerepkészletétől.

Nem hiszek abban, hogy a külső, nyílt hatalom újraelosztása csak a férfiak rovására történhet meg. Ma még utópiának tűnik, hogy a hatalom, a vezető pozíciók, a nagy presztízsű állások újraelosztása a tehetségesek és tehetségtelenek között valósuljon meg, legyen a jelölt nő vagy férfi. Ez egyaránt érdeke az egyénnek (nő és férfi), és a társa-

.....

dalomnak. A nők iskolázottságának látványos bővülésével párhuzamosan a piacgazdaság hatékonyságkényszere előbb-utóbb kikényszeríti az új szelekciós mechanizmus kiépülését. Ez azonban még nem elég. A nők esélyegyenlősége át nem ruházható családi feladataik miatt a társadalom aktív segítségét igényli.

A férfiak és nők esélyegyenlősége olyan társadalmat feltételez, ahol mindkét nem képességei és igényei szerint választhat a szocializált és az otthoni szféra közötti munkavégzésben. Ahol a választáshoz nem tapadnak alá- és fölérendeltségi viszonyok, értékes és értéktelen címkek. Ahol az egyetlen értékmérő az emberi szükségletek minőségi kielégítése. Addig, amíg ez nem valósítható meg, régi egyenlőtlenségek megszüntetése nyomán ne hozunk létre újakat! Mert azt az egyén és a társadalom egyaránt megsínyli. Ez az én feminista eszmerendszerem. Hová sorolható be? Egyáltalán, szükséges besorolni?

3. A hazai feminista mozgalomról

A hazai feminista mozgalom nem kevésbé kialakulatlan, mint bármely egyéb önszerveződés. Ennek oka az elmúlt négy évtized társadalmának karakterében keresendő. A diktatúrák fenntartásának egyik alapfeltétele a társadalom atomizálása, mindennemű önszerveződés eltorzítása, kontrollálható és kézben tartható "kvázi" érdekvédelmi szervezetek szigorúan ellenőrzött keretek közötti működtetése.

A hatalom erőterének élvonalában a politikai pártok állnak. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás előfutáraként a politikai pártok szerveződtek meg elsőként. A nőmozgalom más érdekvédelmi csoportosulásokkal együtt kiesik e fő áramkörből. A szerveződés napjainkban zajlanak pártok és szakszervezetek nőszekcióiként és független nőszervezetek útján. Ma még elenyésző közöttük az együttműködés, s az eszme szolgálatában homályba vész a közös érdek. Talán rá fogunk döbenni, közös célért csak az együttes fellépés lehet eredményes. De vajon van-e közös cél ma Magyarországon?

Jegyzetek

1. Ami szerepet játszik abban, hogy a fejlett piacgazdaságokban a nemek közötti keresetkülönbségek általában nagyobbak, mint nálunk.
2. Lásd például Tong (1992)
3. Bíró Dávid a férfiak magas halandóságát a domináns, emancipált nő számlájára írja. Az emancipáció ténylegesen meglévő, vadhajításait és következményeit tévesen interpretálja (Bíró, 1982).

.....

Irodalom

- Bíró D. (1992): "A teremtés koronái és a nők." *Valóság*, 9. sz.
- Merle, R. (1989): *Védett férfiak*. Bp. Európa Könyvkiadó, 442.
- Rosser, S. V. (1992): "Are there feminist Methodologies Appropriate for the Natural Sciences and they Make Difference?" *Women's Studies International Forum*, 15. 5–6. sz. 535–550.
- Sullerot, E. (1971): *A női munka története és szociológiája*. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1971. 431.
- Tong, Rosemarie (1992): *Feminist Thought. A comprehensive Introduction*. Routledge, 305.
- University of Kent at Canterbury: M. A. in *Women's Studies. Reading Lists: Options*.
1992. December 2–3. sz.